

PROLOOG

Lale ei taha üles vaadata. Ta sirutab käe ja võtab tema poole lükatud paberitüki. Ta peab need viis numbrit kandma tüdruku käsivarrele. Seal on juba number, mis on aja jooksul ähmaseks muutunud. Ta torkab nõela tüdruku vasakusse käsivarde ja tätoveerib numbri 3, üritades seda teha võimalikult õrnalt. Verd voolab. Tüdruk ei võpatagi, kuigi Lale teab, et teeb talle haiget. *Neid on hoiatatud – ära ütle midagi, ära tee midagi.* Ta pühib vere ära ning määrib haavale rohelist tinti.

„Rutem!“ sosistab Pepan.

Lale töötab liiga aeglaselt. Meeste käsivate tätoveerimine oli vaevu talutav. Noorte tüdrukute kehade rüvetamine tundub lausa jube. Pilku tõstes näeb Lale valges kitlis meest, kes kõnnib aeglaselt tüdrukute rida mööda lähemale. Vahetevahel ta peatub ning uurib mõne hirmunud nooriku nägu ja keha. Viimaks jõuab ta Lale kõrvale. Lale hoiab käsivart õrnalt enda käes, aga valges kitlis mees võtab tüdrukul jõhkralt lõua alt kinni ning pöörab ta nägu ühele ja teisele poole. Lale vaatab üles, hirmunud tüdruku silmadesse. Tolle huuled liiguvad, kuid suust ei kosta ühtegi heli. Lale pigistab

tema peatamiseks õrnalt käsivart. Tüdruk vaatab talle otsa ning Lale sosistab hääletult: „Kuss!“ Valges kitlis mees vabastab tüdruku näo oma haardest ja kõnnib minema.

„Tubli tüdruk,“ sosistab Lale, asudes vasakule käsivarrele tätoveerima järgmist nelja numbrit: 4 0 9 2. Kui ta on lõpetanud, hoiab ta tüdruku käsivart enda käes veidi kauem kui vaja, vaadates taas tema silmadesse. Ta sunnib korraks näole naeratuse. Tüdruk vastab samaga, vaid väikese naeratusvirvega. Kuid tüdruku silmad tantsivad tema ees. Sel hetkel tundub Lalele, nagu ta süda seiskuks ja hakkaks samas esimest korda tuksuma, taguma, nagu ähvardaks rinnust välja hüpata. Uimasena vaatab ta põrandale, mis näib tema all kõikuvat. Veel üks paberitükk lükatakse tema ette.

„Rutem, Lale!“ sosistab Pepan kiirustades.

Kui ta taas pilgu tõstab, on tüdruk läinud.

PEATÜKK 1

APRILL 1942

Lale sõidab rappuvas vagunis läbi maakohtade, hoides pead püsti ja tegeldes oma asjadega. Tema, kahekümne nelja aastane mees, ei näe mõtet tutvuda enda kõrval seisva mehega, kes sageli suigatab, nii et ta pea jääb siis puhkama Lale õlale; Lale ei lükka seda maha. Üks lugematutest noortest meestest, kes on topitud kariloomade veoks mõeldud vagunitesse. Kuna Lale ei teadnud, kuhu nad suunduvad, riietus ta nii nagu ikka: pressitud ülikond, puhas valge särk ja lips. *Riietu alati nii, et sinust jääks hea mulje.* Ta üritab hinnata neile eraldatud ruumi suurust. Vagun on umbes kaks ja pool meetrit lai. Pikkust on keerulisem määrata, kuna ta ei näe vastasseina. Ta katsub kokku lugeda kaasreisijate hulka. Aga kuna pead muudkui kerkiavad ja langevad, loobub ta sellest. Ta ei tea vagunite üldarvu. Selg ja jalad valutavad. Nägu sügeleb. Kahepäevane habemetüügas tuletab meelde, et vagunisse astumisest peale pole ta saanud ei habet ajada ega end pesta. Tal on raske tunda end iseendana.

Kui mehed üritavad teda vestlusesse haarata, vastab ta julgustavate sõnadega, soovides hirmu lootuseks muuta. *Seisame siin sita sees,*

kuid ärme upume sellesse. Sedasorti käitumise ja silutud väljanägemise eest pomisetakse tema pihta söimusõnu. Süüdistatakse, et ta pärineb ülemklassi ridadest. „Ja vaata nüüd, kuhu oled välja jõudnud.“ Ta ei lase end heidutada ja vastab vihastele pilkudele naeratusena. *Keda ma siin lollitan? Kardan sama palju kui nemadki.*

Noor mees teeb endale teed läbi kehade mere, pilk kinnitunud Lale näole. Mehed tõukavad teda, kui ta üritab neist mööda pääseda. *Isiklikku ruumi on sul siin vaid siis, kui selle enda omaks teed.*

„Kuidas sa saad olla nii rahulik?“ küsib noormees. „Neil olid vintpüssid. Need vördjad sihtisid mind vintpüssidest ja sundisid mind sellele ... sellele loomarongile.“

Lale naeratab talle. „Ega minagi seda oodanud.“

„Mis sa arvad, kuhu me läheme?“

„Vahet pole. Pea meeles, et oleme siin selleks, et meie pered saaksid ohutult koju jääda.“

„Aga kui äkki ...“

„Pole siin mingit „kui äkkit“. Mina ei tea, sina ei tea, keegi ei tea, kuhu me läheme või miks. Teeme, mida meile öeldakse.“

„Kas peaksime üritama neile vastu hakata, kui seisma jääme, sest meid on ju palju rohkem?“ Noormehe kahvatu nägu on segaduses ja vihane. Oma rusikas kätega teeb ta mõned jõuetud poksimisliigutused.

„Meil on meie rusikad, neil on vintpüssid – mis sa arvad, kes siin peale jääks?“

Noor mees jääb vait. Tema õlg surub vastu Lale rinda ning Lale haistab pumatit ja higi tema juustes. Mees laseb käed alla, need jäävad lõdvalt rippu.

„Mu nimi on Aron,“ ütleb ta.

„Lale.“

Kõrvalseisjad jäävad nende vestlust kuulama, pöörates näod nende poole, kuid naasevad siis vaiksetesse unelustesse ja tõmbuvad sügavale oma mõtetesse. Neid ühendab vaid hirm nende nägudel. Ja noorus. Ja nende usk. Lale üritab vältida eesootava kohta teooriate loomist. Talle on räägitud, et ta viiakse sakslaste juurde tööle, ning tööks on ta valmis. Ta mõtleb koju jäänud perele. *Neid ei ähvarda nüüd oht.* Tema on oma ohvri toonud, ta ei kahetse midagi. Ta teeks seda üha uuesti, et tema kallid pereliikmed saaksid koos koju jääda.

Umbes iga tunni tagant kerkivad esile ühed ja samad küsimused. Lale on juba väsinud, kuid kõneleb neile, et „ootame ja vaatame“. Teda üllatab, et küsimused näivad olevat just temale suunatud. Tema ei tea ju rohkem kui nemad. Jah, ta kannab ülikonda ja lipsu, kuid see on ainus silmanähtav vahe. *Oleme kõik ühes sitases paadis.*

Selles ülerahvastatud vagunis ei saa nad istuda, rääkimata lammisest. Tualetti asendab kaks ämbrit. Need täituvad ja meeste vahel läheb löömaks, kui kõik katsuvad pääseda haisust kaugemale. Ämbriid lähevad ümber ja sisu valgub põrandale Lale klammerdub oma kohvri külge, lootes, et raha ja riietega saab ta end sealt, kuhu neid veetakse, vabaks osta, või vähemalt osta ohutuma töö. *Loodetavasti on sealgi ameteid, kus saan kasutada oma keelteoskust.*

Lale tunneb, et vähemalt tal vedas, et ta jõudis välja vaguni sellesse külge. Piludest aknaribide vahel saab heita pilke mööduvale maastikule. Sealt tõuseb ka värske õhu puhanguid, mis aitavad kerkivat iiveldust peletada. Kuigi on kevad, on päevad vihmased ja taevas pilves. Mõnikord mööduvad nad õitsvate kevadlilledega väljadest ning Lale naeratab endamisi. Lilled. Ta õppis emalt juba noores eas, et naised armastavad lilli. Millal veel tekib ta võimetus tüdrukule lilli kinkida? Ta üritab endasse võtta neid säravaid värve, mis tema silmade eest mööda lipsavad, mooniväljad nagu veripunane meri. Ta

vannub, et järgmised kingitavad lilled korjab ta ise. Talle pole varem pähegi tulnud, et need kasvavad ju ka looduses ja veel nii suurel hulgal. Ta emal olid mõned oma aias, kuid neid ta ei korjanud ega toonud tuppa. Ta hakkab peas koostama nimekirja asjadest, mida teha siis, „kui koju jõuan ...“

Puhkeb veel üks lööming. Tõugeldakse ja karjutakse. Lale ei näe, mis seal toimub, tunneb vaid kehade nihelemist ja tõuklemist. Siis võtab maad vaikus. Ja kuskilt kuulduvad sõnad: „Sa tapsid ta.“

„Tol vördjal vedas,“ pomiseb keegi.

Vaene vördjas. Minu elu on liiga palju väärt, et siin sitaaugus otsa saada.

*

Nende teel on palju peatusi, millest mõned kestavad vaid paar minutit, teised tunde, alati küladest ja asulatest eemal. Mõnikord õnnestub Lalel lugeda jaamade nimesid, kui nad neist mööda kihutavad: Ostrava, mida ta teab asuvat Tšehhoslovakkia ja Poola piiri lähedal; Pszczyna, mis kinnitab, et nad ongi juba Poolas. Küsimus, millele keegi vastust ei tea, on aga see: kus nad lõpuks peatuvad? Lale veedab suurema osa ajast Bratislavas mahajäänud elu meenu-tades: oma tööd, oma korterit, oma sõpru – eriti just naissoost sõpru.

Rong peatub taas. Väljas jäi juba mitu tundi tagasi pimedaks; pilved varjavad täielikult kuu ja tähed. Kas pimedus on tuleviku ettekuulutajaks? *Asjad on just sellised, nagu nad on. Pole muud kui vaid see, mida ma praegusel hetkel näen, tunnen, kuulen ja haistan.* Ta näeb vaid endasuguseid mehi, noori ja teekonnal tundmatusse. Ta kuuleb tühjade kõhtude korinat ja kuivavatest kõrdest pärinevaid kõhatusi. Ta haistab kust ja sitta ja liiga kaua pesemata olnud meeste kehalõhnu.

Vagun muutub vaikseks. Mehed kasutavad kõikumise lõppemist ära, sest saavad nüüd puhata, ilma et peaks kindla jalgealuse nimel tõuklema ja trügima. Nüüd puhkab Lale õlgadel juba rohkemgi kui vaid üks pea.

Tagumiste vagunite juurest kostab vali müra, mis hiilib aegamööda lähemale. Sealsetel meestel on küllalt saanud ning nad proovivad välja murda. Heli, mis tekib siis, kui mehed viskuvad vaguni puust seinte vastu, ning tagumine, mida tehakse kahtlemata ühega sitaämbritest, äratab nad kõik unest. Peagi üritatakse juba kõiki vaguneid seest laiali lammutada.

„Aita meid või tule eest ära!“ karjub üks kogukas mees Lalele, heites end vastu vagunikülge.

„Ära raiska jõudu,“ vastab Lale.

„Kui neid seinu oleks nii lihtne lõhkuda, siis kas te ei arva, et mõni lehm oleks neist ammu jagu saanud?“

Mitu meest jätab tegevuse katki ja pöördub vihaselt tema poole.

Ta näeb, kuidas lähedal seisjad öeldut seedivad. Rong võpatab liikvele. Nähtavasti on võimukandjad otsustanud, et liikuma hakkamine on kõige kindlam viis, kuidas neid peatada. Vagunites rahuneatakse maha. Lale suleb silmad.

*

Kui Lale kuulis uudiseid, et väikelinnade juute aetakse kokku ja viiakse sakslaste juurde tööle, naasis ta vanematekoju Krompachys. Ta teadis, et juutidel ei lubata enam töötada ja äride omanikelt võeti need käest ära. Ligi neli nädalat oli ta majapidamise juures abiks, parandades üht-teist koos isa ja vennaga ning ehitades voodeid väikestele vennalastele, kes olid hällidest välja kasvanud. Ta õde oli

ainus pereliige, kes veel sissetulekut teenis, nimelt õmblejana. Õde pidi ärisse sisenema ja sealt lahkuma tagaukse kaudu ja ainult siis, kui väljas oli pime. Ta tööandja oli valmis riskima, et ta parim töötaja alles jääks.

Ühel õhtul naasis õde koju koos plakatiga, mis ta ülemusel oli palutud poeaknale panna. Seal oli kirjas nõudmine, et iga juudidpere saadaks Saksa valitsuse heaks tööle ühe lapse, kes on kaheksateist täis. Levisid kuuldused, et see on juba toimunud muudes asulates, ning nüüd oli see jõudnud ka Krompachysse. See oli Slovakkia valitsuse järeleandmine Hitlerile, kes sai taas, mida tahtis. Plakatil seisis väga selge hoiatus, et kui mõnes peres on selline laps ja teda vabatahtlikult tööle ei saadeta, siis võib kogu pere sattuda koonduslaagrisse. Vanem vend Max ütles kohe, et tema läheb, kuid Lale ei tahtnud sellest kuuldagi. Maxil on naine ja kaks väikest last, teda vajatakse kodus.

Lale kandis endast ette Krompachy omavalitsuses ja pakkus end välja. Ametnikud, kellega ta seal asju ajas, olid ta kunagised sõbrad – nad olid koos koolis käinud ja nende pered tundsid üksteist. Lalele öeldi, et ta läheks Prahasse, kannaks endast asjakohases valitsusüksuses ette ning ootaks edasisi juhiseid.

*

Kahe päeva pärast peatub loomarong taas. Seekord on väljast kuulda kõva kära. Koerte haukumine, saksa keeles kõlavad käsud, riivide lahtilükkamise ning vaguniuste avamise heli.

„Väljuge rongist ja jätke asjad maha!“ kärgivad sõdurid. „Kähku, kähku, kiiremini – pange oma asjad maha!“ Vaguni tagaosas olev Lale on üks viimaseid lahkujaid. Uksele lähenedes näeb ta löömingus

tapetud meest. Ta suleb korraks silmad ja loeb mehe eest lühikese palve. Vagunist väljudes toob ta endaga välja kaasa sealse leha, mis katab riideid, nahka, kogu tema olemust. Ta maandub põlvili, toetudes kätega vastu kruusast pinda, ning jääb mõneks hetkeks sellesse asendisse kummargile. Õhku ahmides. Kurnatult. Kohutava janu käes vaeveldes. Aeglaselt tõustes vaatab ta ringi ja näeb sadu segaduses mehi, kes üritavad mõista nende ees avanevat vaatepilti. Koerad laksutavad lõugu ja hammustavad liiga aeglaselt liigutavaid mehi. Paljud koperdavad, sest jalalihased on mitmepäevasest seismisest tuimad. Kohvrid, raamatukompsud, kogu vähene vara kistakse nende käest, kes ei soovi seda vabatahtlikult anda või kes lihtsalt ei mõista antud käsklusi. Seda saadab tugev hoop kas rusika või püssipäraga. Lale uurib sõjaväevormi kandvaid mehi. Stiilselt musta riie-tunud, ähvardava olekuga. Kaks välgunoolt krael tõestavad Lalele, kellega ta siin silmitsi seisab. SS-lased. Muudes tingimustes võiks selline peen rätsepatöö, kanga kvaliteet ja hea löige talle isegi muljet avaldada.

Ta asetab kohvri maha. *Aga kuidas nad pärast teavad, et see on minu kohver?* Õlgu võdistades taipab ta siis, et vaevalt ta kohvrit või selle sisu enam uuesti näeb. Ta paneb käe südamele, pintsaku sisetasku kohale, kuhu on peidetud tema raha. Ta vaatab taevasse ja hingab sisse värsket õhku, mis kinnitab, et vähemalt on ta nüüd jälle lageda taeva all.

Kõlab püssilask ning ta võpatab. Tema ees seisab SS-i ohvitser, relv taeva poole suunatud. „Liikuge!“ Lale vaatab tagasi hüljatud rongi suunas, kus nüüd on kõik vaikseks jäänud. Tuul puhub minema raamatuid ja riideid. Kohale sõidavad veoautod, mille kastidest ronivad välja väikesed poisid. Nad hakkavad hüljatud asju kähku kokku korjama ja autokasti viskama. Lale õlgadele langeks

äkki nagu mingi raskus. *Vabanda, mamma, aga su raamatud on nüüd nende käes.*

Mehed marsivad nende ees kerkivate ehitiste poole, mis on telliskividest seinte ja vitriinakendega. Laagri sissekäiku ääristavad kevadlehtedes puud. Kui Lale kõnnib läbi avatud raudväravate, märkab ta nende kohal metallist sepistatud saksakeelseid sõnu.

ARBEIT MACHT FREI.

Töö teeb vabaks. Ta ei tea, kus ta on või mis tööd temalt siin oodatakse, kuid mõte, et see teeks teda vabaks, kõlab haige naljana.

SS, vintpüssid, koerad, äravõetud asjad – sedagi poleks ta osanud ette kujutada.

„Kus me oleme?“ Aron on taas Lale kõrvale ilmunud.

„Teekonna lõpus, ütleksin ma.“

„Aga ...“

„Lihtsalt tee, mis sulle öeldakse, kõik saab korda.“ Lale teab, et see ei kõla kuigi veenvalt. Ta naeratab Aronile julgustavalt ja too vastab samaga. Lale ütleb endale, et tal tasuks oma soovitus järgida: *tee, mis sulle öeldakse, ja hoia silmad lahti, kuidas siin asjad käivad.*

Laagrisse sisenenud mehed aetakse sirgetesse ridadesse seisma. Lale rea otsas istub laua taga kurnatud näoga kinnipeetav, kes kannab midagi pidžaamataolist, rinnal roheline kolmnurk. Vangi taga seisab SS-i ohvitser, vintpüss laskevalmis.

Pilved katavad taevast ja kauguses on kosta äikest. Mehed ootavad. Vangide ette sammub sõduritest saadetud kõrgem ohvitser. Kandiline lõug, kitsad huuled, silmi varjutavad paksud mustad kulmud. Ta kannab üsna lihtsat vormi, kui saatjatega võrrelda. Temal pole krael välgunooli. Kuid siiski on selge, et just tema juhib siin kõike.

„Tere tulemast Auschwitzzi.“